

Реч Косово и њене вербалне асоцијације у српском језику // Даница, 2009, књ. 15, стр. 85-95.

Предраг Пипер

РЕЧ КОСОВО И ЊЕНЕ ВЕРБАЛНЕ АСОЦИЈАЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Постоји много начина на које се може тражити одговор на питање шта Срби мисле о Косову. Један од њих јесте анализа вербалних асоцијација. Свака реч повезана је у човековом знању језика и света с многим другим речима и изразима. Неке од тих веза су врло чврсте, неке су, напротив, слабије или врло слабе, што зависи и од појединца, и од народа, односно од језика, културе, историјских околности и низа других чинилаца. Везе међу речима које се испољавају као употреба једне речи која има за последицу активирање знања о некој другој речи или изразу зову се вербалне асоцијације. Њихово испитивање омогућује увид у место које једна реч има у систему речи с којима је повезана асоцијативним односима. Ти односи су вишедимензионални, што има пре свега језичку основу (нпр. лексичку, творбену, морфолошку) или ванјезичку основу (нпр. вредносно-етичку, друштвено-историјску, културолошку итд.).

У поступку израде *Асоцијативног речника српског језика*¹ методом анкетирања прикупљено је 480.000 вербалних асоцијација (по 800 асоцијација за 600 уводних речи – стимулуса). За реч *Косово* добијено је 237 различитих асоцијација од 800 испитаника, од којих 32 испитаника нису навела асоцијацију или су је нечитко написала. Од 800 испитаника 173 били су мушког пола, а 627 женског, 484 са хуманистичких факултета, 136 са других факултета, а 180 из средњих школа. Од испитаника се није тражило да упишу име, презиме и националност. Испитаници у спроведеном истраживању углавном репрезентују онај део младе популације у Србији који, с обзиром на узраст и образовање, по природи ствари добија све активније место у српском друштву, а у ближој будућности треба да има и водеће место у њему.

Ма шта неко претпостављао о могућим асоцијацијама неке речи, ма колико имао развијену интуицију, не би могао толико егзактно и документовано описати место те речи у мрежи вербалних асоцијација, колико је то могуће учинити у форми асоцијативног речника.

Косово је једна од кључних речи српске културе и српске језичке слике света. Без познавања њеног слојевитог садржаја разумевање српске историје и културе је у суштинском делу непотпуно.

---

¹ П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика*. – Београд: Службени лист, Филолошки факултет, Београдска књига, 2005. У истраживању је примењена методологија на основу које је израђен и асоцијативни речник руског језика (Ю. Н. Караулов и др., *Асоцијативни словарь русского языка*. – Москва, 1994-1998), као и неки други асоцијативни речници, нпр. асоцијативни речник словенских језика (Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов. *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский*. – Москва, 2004). В. такође: П. Пипер, Асоцијативни речници словенских језика и етнокултурни стереотипи // *Славистика* 7 (2003) 22-32.

За разлику од уобичајених мишљења или стереотипа о питању шта данашња српска јавност мисли о Косову заснованих на углавном или у целини на утисцима, увид у вербалне асоцијације даје о томе слику која је (1) објективна, (2) егзактна, (3) у целини можда очекивана, али у појединостима вероватно нова.

Испитивање, пре свега, показује дисперзију асоцијативног поља именице *Косово* на 237 различитих реакција (од 800 могућих), азбучним редом (цифра иза речи показује учесталост јављања у речима између двеју цифара, а ако цифре нема учесталост је 1):

Албанија 2; Албанци 34; аутономија 2; Бановић Страхиња; барјак; беда 3; битка 12; битке; богатство; божур 5; божури 2; бој 17; бој на Косову; бол 3; бол и рат; бомбардовање 5; борба 4; број; Б92; везаност; велики пораз; вера; Видовдан 4; војска; гађење; Газиместан; голгота; готово је; Грачаница 4; гробен; губитак 3; губитак живота; давнина; далеко; девојка; део гробља; део државе; део земље; део Србије 4; домовина 3; деца; Дечани; дика; други народ; живот; заборав; завичај; застава; заувек; земља 2; зло; знак питања; и Метохија 48; изазовно; избеглица; избеглице 5; изгубљен случај; изгубљена земља 2; изгубљени идеали; изгубљено 5; издаја; историја 23; јад; јад и беда; јадни људи; је наше; је Србија; језа; још наше; југ 6; Југославија 2; јужна Србија; јунаштво; кнез Лазар 2; колевка; корен; корени 2; Косовари; Косовка девојка; Косово; Косово поље; Косовска битка 2; Косовски бој 4; крај; крв 9; крвопролиће; KFOR 5; Лазар; легенда; лоше; љубав; људи; мама; манастир 5; манастири 10; мањина; масакр; месо; Метохија 50; Милош Обилић; Милошевић; мир; мит; на небу; највећа српска мука; напор; народ; насиље; наше 12; наше!; небо; невоља; независно 2; независност; неизвесност; некад било 2; немир; немири 5; неодвојено; неправда; неразумљив губитак; несигурност; несрећа 2; несреће; није наше 3; ничије 2; ништа; њихово; очај; оде, оде...; огњиште; одвојеност; отаџбина; отуђеност; отцепљење 2; патња 2; патриотизам; Пећ; Пећ.Патријаршија; песма; пехар; победа; погибија; подручје 2; покрајина 13; политика; пољана; поље 42; пораз; порекло; постојбина; празно; презир; Призрен; пријатељ; примитивно; пр'аво; проблем 6; продато 2; пропало 2; пропаст 4; пространство 2; прошлост 4; пусто; пустоиш; равно 4; рад; раз; рана; ране; распад; рат 90; рат на Косову; ратиште; република 13; Ругова 2; руина; русвај; света земља; светиња; светиње; свима пуна уста; сиромаштво; сиротиња; сјај; Слоба; Слобода; Слободан Милошевић; смрт 4; споменици; Србија 32; средиште; српска историја; српска трагедија; српско; српство 2; срце 4; срце Србије 6; старо; страдање 2; страх; сузе; сукоб 3; талибани; територија 4; терористи; тешко; тешко њима; топлина; трагедија 2; традиција; трговина; туга 15; туђе; туђина; тужно; убиство; UNMIK; ужас; Хаг; хаос; храброст; Цигани; цар Лазар 2; црвени божур; црква 3; цркве; цркве и манастири; џамија; Шиптар; Шиптари 15; шта; 1389. г.

Асоцијативно поље чини мрежа свих вербалних асоцијација датих на уводну реч. Лексички центар датог асоцијативног поља чини именица *Косово*, која је у анкетном испитивању представљала уводну реч (реч-стимулус).

Фреквенцијски врх асоцијативног поља именице *Косово* чини најфреквентија асоцијација. Ако се асоцијације посматрају изоловано једна од друге, то је асоцијација *Косово – рат*. Најчешће слободне вербалне асоцијације су за испитанике према неком мерилу изузетно важне. Рат је једна од таквих појава и зато не изненађује што у центру асоцијативног поља са именицом *Косово*, асоцијација са највећом учесталости јављања јесте *Косово – рат*, што је скоро два пута чешће од асоцијације *Косово – Метохија*, која је следећа по учесталости.

Међутим, ако би се сабрале фреквенцијске вредности асоцијације *Косово – Метохија* (50) и асоцијације *Косово – и Метохија* (48), у којима је лексички асоцијат исти (*Метохија*), али једном осмишљен парадигматски (*Косово - Метохија*), а други пут синтагматски (*Косово и Метохија*), онда је асоцијат *Метохија* ипак чешћи (укупно 98 јављања) од асоцијата *рат* (90). То показује да је код говорних представника српског језика други део назива *Косова* и

Метохије још увек доста присутан у језичкој свести иако се из практичних разлога чешће користи само први део назива (*Косово*).

У 169 случајева (од укупно 237 реакција) вербална асоцијација с речју *Косово* није се поновила, што показује да наспрам изразите густине фреквенцијског језгра, и поготову његовог центра (98), у асоцијативном пољу именице *Косово*, постоји доста широка периферија датог поља, чија је слика према опадајућој учесталости јављања асоцијативних веза у целини следећа:

рат 90; *Метохија* 50; и *Метохија* 48; *поље* 42; *Албанци* 34; *Србија* 32; *историја* 23; *бој* 17; *Шиттари*; *туга* 15; *покрајина*; *република* 13; *наше* 12; *битка*; *манастири* 10; *крв* 9; *југ*; *проблем*; *срце Србије* 6; *бомбардовање*; *божур*; *избеглице*; *изгубљено*; *KFOR*; *манастир*; *немири* 5; *борба*; *Видовдан*; *Грачаница*; *део Србије*; *Косовски бој*; *пропаст*; *прошлост*; *равно*; *смрт*; *срце*; *тетторија* 4; *беда*; *бол*; *губитак*; *домовина*; *није наше*; *сукоб*; *црква* 3; *Албанија*; *аутономија*; *божур*; *земља*; *изгубљена земља*; *Југославија*; *кнез Лазар*; *корени*; *Косовска битка*; *независно*; *некад било*; *несрећа*; *ничије*; *отцепљење*; *патња*; *подручје*; *продато*; *пропало*; *пространство*; *Ругова*; *српство*; *страдање*; *трагедија*; *цар Лазар* 2; 1389. г.; Б92; *Бановић Страхиња*; *барјак*; *битке*; *богатство*; *бој на Косову*; *бол и рат*; *број*; *велики пораз*; *вера*; *везаност*; *војска*; *зађење*; *Газиместан*; *голгота*; *готово је*; *гребен*; *губитак живота*; *давнина*; *далеко*; *девојка*; *део гробља*; *део државе*; *део земље*; *деца*; *Дечани*; *дика*; *други народ*; *живот*; *заборав*; *застава*; *заувек*; *завичај*; *зло*; *знак питања*; *изазовно*; *избеглица*; *изгубљен случај*; *изгубљени идеали*; *издаја*; *јад*; *јад и беда*; *јадни људи*; *је наше*; *је Србија*; *језа*; *још наше*; *јужна Србија*; *јунаштво*; *колевка*; *корен*; *Косовари*; *Косовка девојка*; *Косово*; *Косово поље*; *крај*; *крвопролиће*; *Лазар*; *легенда*; *лоше*; *љубав*; *људи*; *мама*; *мањина*; *масакр*; *месо*; *Милош Обилић*; *Милошевић*; *мир*; *мит*; *на небу*; *највећа српска мука*; *напор*; *народ*; *насиље*; *наше!*; *небо*; *невоља*; *независност*; *неизвесност*; *немир*; *неодвојено*; *неправда*; *неразумљив губитак*; *несигурност*; *несреће*; *ништа*; *њихово*; *очај*; *оде*; *оде...*; *огњиште*; *одвојеност*; *отаџбина*; *отуђеност*; *патриотизам*; *Пећ*; *Пећ.Патријаршија*; *песма*; *пехар*; *победа*; *погибија*; *политика*; *пољана*; *пораз*; *порекло*; *постојбина*; *празно*; *презир*; *Призрен*; *пријатељ*; *примитивно*; *прљаво*; *пусто*; *пустош*; *рад*; *раз*; *рана*; *ране*; *распад*; *рат на Косову*; *ратиште*; *руина*; *русвај*; *света земља*; *светиња*; *светиње*; *сиромаштво*; *сиротиња*; *сјај*; *Слоба*; *Слобода*; *Слободан Милошевић*; *споменици*; *средиште*; *српска историја*; *српска трагедија*; *српско*; *старо*; *стена*; *страх*; *сузе*; *свима пуна уста*; *Шиттар*; *шта*; *талибани*; *терористи*; *тешко*; *тешко њима*; *топлина*; *традиција*; *трговина*; *туђе*; *туђина*; *тужно*; *убиство*; *UNMIK*; *ужас*; *Хаг*; *хаос*; *храброст*; *Цигани*; *црвени божур*; *цркве*; *цркве и манастири*; *џамија* 1.

Семантичку структуру датог асоцијативног поља чине значењске области на које се односе добијене вербалне асоцијације: `војна дејства и њихове последице`, `историја`, `религија`, `политика`, `географија`, `топоними`, `антропоними`, `етноними` и др. Те значењске области нису једнаке ширине, а делимично се пресецају. Зато неке вербалне асоцијације припадају двома значењским областима (нпр. *Косовски бој*, *Милош Обилић*, *Слободан Милошевић* – припадају ономастици а истовремено се односе на српску историју), што је последица чињенице да поједини сегменти семантичке структуре асоцијативног поља нису сасвим одвојени једни од других, него се често мање или више „преклапају“. Шире разматрање те чињенице овде се мора изоставити.

Уже семантичко језгро асоцијативног поља именице *Косово* чине асоцијације са релативно најзаступљенијим заједничким значењем, у овом случају то је значење `војна дејства и њихове последице`. Поред именице *рат* истом значењском делу `војна дејства и њихове последице` асоцијативног поља *Косово* припадају и асоцијати

бој 17; *битка* 10; *крв* 9; *бомбардовање*, *избеглице*, *изгубљено*, *KFOR*, *немири* 5; *борба*, *Косовски бој*, *пропаст*, *смрт*, 4; *сукоб* 3; *изгубљена земља*, *Косовска битка*, *несрећа*, *отцепљење*, *патња*, *пропало*, *страдање*, *трагедија*, 2; 1389. г., *битке*, *бој на Косову*, *бол и рат*, *велики пораз*, *војска*, *Газиместан*, *голгота*, *губитак живота*, *застава*, *заувек*, *зло*, *избеглица*, *издаја*, *јад*, *јад и беда*, *јадни људи*, *језа*, *крај*, *крвопролиће*, *масакр*, *насиље*, *невоља*, *неизвесност*, *немир*, *неправда*, *неразумљив губитак*, *несигурност*, *несреће*, *ништа*, *очај*, *погибија*, *пораз*, *рана*,

ране, распад, рат на Косову, ратиште, руина, русвај, српска трагедија, страх, сузе, терористи, убиство, UNMIK, ужас, Хаг, хаос 1.

Укупно 70 таквих асоцијата чини приближно трећину укупног асоцијативног поља именице *Косово*. Наведени нумерички податак има и леву и десну маргину јер би се, с једне стране, тај број могао сматрати нешто мањим због примера типа *битка* и *битке, рана* и *ране, црква* и *цркве* и сл. (иста реч у два граматичка облика), али, с друге стране, и нешто већим јер границе семантичког дела `војна дејства и њихове последице` асоцијативног поља именице *Косово* нису оштре, па би се наведеним именицама с мање или више условности могле прикључити још неке, нпр. *беда, бол, губитак, проблем* и сл.

За разлику од већине наведених именица које се односе на војна дејства и њихове последице а имају негативне конотације, поред неколико неутралних (нпр. *битка, бој, застава*), мало је асоцијативних реплика у вези са ратом и биткама које имају позитивне конотације: *божур 5; божури 2; јунаштво, победа, храброст, црвени божур 1.*

Упркос новијим историјским догађајима, већи део асоцијативног поља именице *Косово* чине вербалне асоцијације које се не односе на рат, војна дејства и њихове последице, или се не морају само тако интерпретирати, уп.:

Метохија 50; и Метохија 48; поље 42; Албанци 34; Србија 32; историја 23; Шиптари; туга 15; покрајина; република 13; наше 12; манастири 10; југ; проблем; срце Србије 6; манастир 5; Видовдан; Грачаница; део Србије; равно; срце; територија 4; домовина; црква 3; Албанија; аутономија; земља; Југославија; кнез Лазар; корени; ничије; подручје; пространство; Ругова; српство; цар Лазар 2; Б92; Бановић Страхиња; барјак; богатство; број; вера; везаност; гађење; готово је; гробен; давнина; далеко; девојка; део гробља; део државе; део земље; деца; Дечани; дика; други народ; живот; заборав; застава; заувек; завичај; зло; знак питања; изазовно; је наше; је Србија; још наше; јужна Србија; јунаштво; колевка; корен; Косовари; Косовка девојка; Косово; Косово поље; крај; Лазар; легенда; лоше; љубав; људи; мама; мањина; месо; Милош Обилић; Милошевић; мир; мит; на небу; највећа српска мука; напор; народ; наше!; небо; невоља; независност; неизвесност; немир; неодвојено; неправда; њихово, оде; оде...; огњиште; одвојеност; отаџбина; отуђеност; патриотизам; Пећ; Пећ. Патријаршија; песма; пехар; победа; политика; пољана; порекло; постојбина; празно; презир; Призрен; пријатељ; примитивно; прљаво; пусто; пустош; рад; раз; распад; света земља; светиња; светиње; сиромаштво; сиротиња; сјај; Слоба; Слобода; Слободан Милошевић; споменици; средиште; српска историја; српска трагедија; српско; старо; стена; страх; сузе; свима пуна уста; Шиптар; шта; тешко; тешко њима; топлина; традиција; трговина; туђе; туђина; тужно; хаос; храброст; Цигани; црвени божур; цркве; цркве и манастири; џамија 1.

Шире семантичко језгро асоцијативног поља *Косово* чине асоцијације са извесном заједничком семантичком компонентом које су по заступљености (број лексема) најближе онима у семантичком центру. Међу таквима се доста видљиво издвајају лексеме које се односе на српску историју, и српску националну и верску самобитност, укључујући антропониме, топониме, као и називе манастира и црквених средишта, који су у темељу националног идентитета или националног отпора.

Семантичку периферију асоцијативног поља чине асоцијације које су по заступљености даље и најдаље од семантичког центра све до јединичних асоцијација (нпр. *број, гробен, девојка, мама, пријатељ, стена* итд.).

У прагматичкој структури асоцијативног поља именице *Косово* најјаче се издвајају вредносни ставови, међу којима већину чине негативни ставови, одн. изрази са негативним конотацијама, нпр. *беда; бол; бол и рат; велики пораз; гађење; губитак; губитак живота; зло; изгубљен случај; изгубљени идеали; изгубљена земља; изгубљено; издаја; јад; јад и беда; јадни људи; језа; крвопролиће; лоше; масакр; највећа српска мука; насиље; невоља; неизвесност; немир; немири; неправда; неразумљив губитак; несигурност;*

несрећа; несреће; ништа; њихово; очај; оде, оде...; одвојеност; отаџбина; отуђеност; патња; погибија; пораз; празно; презир; примитивно; прљаво; проблем; продато; пропало; пропаст; пусто; пустош; распад; руина; русвај; сиромаштво; сиротиња; смрт; страдање; страх; сузе; сукоб; талибани; терористи; тешко; тешко њима; трагедија; туга; тужно; убиство; ужас; хаос и др.).

У сразмерно мањем броју случајева то су речи и изрази с позитивним оценама или конотацијама, нпр. *богатство; вера; девојка; домовина; завичај; јунаштво; колевка; корени; љубав; мама; мир; на небу; наше!; небо; огњиште; отаџбина; песма; победа; порекло; постојбина; пријатељ; света земља; светиња; светиње; сјај; срце; срце Србије; страх; топлина; традиција.*

Најзад, асоцијације у које улази реч *Косово* су према добијеним подацима већином парадигматске природе, а само у 17 случајева су синтагматске природе – напоредни члан синтагме, атрибут, атрибутив или именски део предиката, уп. и *Метохија; изгубљено; је наше; је Србија; наше; наше!; ниције; поље; празно; примитивно; прљаво; пропало; пусто; равно; српско; старо; туђе.*

Увид у асоцијативни потенцијал речи *Косово* био би једностран ако се не би узели у обзир и вербалне асоцијације у којима се *Косово* јавља не као уводна реч него као асоцијативна реплика на друге уводне речи. Податке о томе доноси *Обратни асоцијативни речник српског језика*.² Уп.:

Кнез Лазар 116; Милош Обилић 82; југ 27; Турци 25; Бранковић 19; терор 17; Бошњаци, војници 6; историја, јужни, Србија, војник 4; доле, мит, ослободити 3; етички, независни, ослободити се, порекло, Равна гора, смрт, толеранција 2; аутомат, бошњачки језик, далеко, федерација, Косово, крвав, НАТО, немају отаџбине, песма, Подгорица, предавати, присила, прошлост, равнодушност, Роми, споредно, Срби, српски, тужан, унија, вино 1.

Асоцијативну реплику *Косово* добиле су, дакле, у истом корпусу истраживања 43 речи и израза, а међу њима *кнез Лазар* чак 116 пута, а *Милош Обилић* 82 пута. Ни сразмерно висока учесталост етнонима *Турци* (25) и антропонима-епонима *Бранковић* (19), нити десетак асоцијативних веза које одражавају новије историјске догађаје и неке новије политичке погледе на *Косово*, не могу заклонити чињеницу оваплоћену у вербалним асоцијацијама српског језика на почетку XXI века да је *Косово* једна од кључних речи за разумевање односа Срба према својој историји, култури и националном идентитету.

² Р. Драгићевић, П. Пипер, М. Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српског језика*. – Београд: Филолошки факултет, Београдска књига (у штампи).